

سرمقاله Editorial

بروز واگرایی از موازین اخلاقی در پژوهش‌های دانشگاهی Reconsidering academic research ethics

در نشست معاونین پژوهشی دانشگاه‌های علوم پزشکی کشور (بهار ۱۳۸۷)، مسؤولان پژوهشی از بروز فزاینده واگرایی از موازین اخلاقی در پژوهش‌ها و انتشار نتایج گلايه داشتند. همچنین در بحث‌های گروهی، شدت این عارضه را در یکی دو سال اخیر در برخی از دانشگاه‌ها یا در برخی رشته‌ها نگران کننده توصیف می‌کردند و معاون محترم تحقیقات و فناوری نیز به لزوم برخورد جدی با این‌گونه موارد تأکید داشتند. اگرچه گرایش به سوی انتشار مقاله به ویژه در مجله‌های اندکس شده در ISI از سوی سیاست‌های پژوهشی کشور ترویج می‌گردد و عواملی چون ضرورت ارتقا، کمبود امکانات و وقت کافی برای پژوهش، ناشکیبایی پژوهش‌گران در دستیابی به اهداف طرح‌های پژوهشی، رتبه‌بندی و رقابت‌های بین دانشگاه‌ها، مراکز تحقیقاتی و اعضای هیأت علمی، کمبود بودجه، ضعف در روش‌شناسی و اجرای پژوهش، ناتوانی در کنترل، واژگونی برخی ارزش‌های اجتماعی و اقتصادی در جامعه و کمبود انگیزه‌های حمایتی در این امر به طور غیرمستقیم نقش دارند، ولی تخطی آشکار و نهان از موازین و ارزش‌های اخلاقی در پژوهش به ویژه در دانشگاه، در دراز مدت عوارض منفی جبران ناپذیری فراراه رشد علمی و فرهنگی کشور بر جای خواهد گذاشت. دست اندازی به یافته‌های پژوهش‌های دیگران، کپی برداری محض کلی یا بخشی از مقاله‌ها و نوشته‌های سایرین، حذف نام شرکا، عدم رضایت سوژه‌ها یا رضایت ناآگاهانه آزمودنی‌ها، انتشار بی‌اجازه، طراحی غیرواقعی، دست‌کاری نتایج نهایی، سوگرایی در ارائه اطلاعات و غیره از واگرایی‌های رایج در انتشار است که می‌تواند تبعات قانونی پیش‌بینی شده نیز داشته باشد.

به هر حال، دلیل این کار هرچه باشد، رشد روزافزونش نشان‌گر کاهش احترام به علم و حفظ حقوق انسان‌های دیگر است. وظیفه پژوهش‌گر کاربرد خرد و دستیابی به واقعیت‌های علمی و تمیز درستی از نادرستی است و آنجا که خرد از کار بازماند و یافته‌های غیر واقعی تولید شود، بی‌خردی و به مفهوم دیگر بی‌اخلاقی جای‌گزین خواهد شد. به قول کانت "حداقل اخلاق این است که بپذیریم عقلانیت را به کار بریم. سازگاری اندیشه با ضوابط ارزشی رفتار، عقلانیت و خردورزی است و برای مثال اگر به جای منطق $2 \times 2 = 4$ بنویسیم $2 \times 2 = 5$ ، منطق علمی و به تبع آن اخلاق را زیر پا نهاده‌ایم."

هدف علم پاسخ‌گویی به نیازهای معرفتی آدمی و معیار آن گزارش صادق از واقعیت است. در این راستا، فرد دانشگاهی می‌تواند به عنوان پژوهش‌گر، دانشمند، تکنولوژیست، روشن‌فکر، مدیر و دانشجو، عضو جامعه مدنی یا بین‌المللی قرار گیرد و بر حسب قرار گرفتن در هر یک از این جایگاه‌ها، بحث

الزامات و ملاحظات اخلاقی مشترک و در عین حال متفاوتی برای او پیش کشیده می‌شود. مسؤولیت اصلی روشن فکر دانشگاهی تولید و عرضه اطلاعات، یاری به دیگران و بالابردن تراز معرفتی افراد، در راستای رسیدن به دانش‌های تازه و گرفتن تصمیم بهینه است. اخلاق حرفه‌ای هم به عضو هیأت علمی به عنوان کنش‌گر و هم به دانشگاه به عنوان نهاد صاحب حق و مسؤولیت نگاه می‌کند و در این راستا دانشگاه در مقام یک نهاد، مسؤولیت رشد ظرفیت‌های علمی و فن‌آوری، تربیت نیروی انسانی کارآمد و مرجعیت علمی را بر عهده دارد.

کشف انگیزه‌های سوء رفتار علمی، شیوه‌های مقابله با آن و به صدا در آوردن زنگ‌های خطر یا افشاگری، از مباحث مهم اخلاق دانشگاهی است. کمیته‌های منطقی‌های اخلاق در پژوهش‌های علوم پزشکی که وظیفه پاسداری از ارزش‌ها و هدایت پژوهش‌گران دانشگاه‌های علوم پزشکی برای حفظ ارزش‌های اخلاقی را بر عهده دارند، در این راستا تشکیل می‌شوند، ولی شرح وظایف و مسؤولیت‌هایشان در قبال سوء رفتارهای پژوهش‌گران چندان شفاف نیست. مباحث تشخیص رفتارهای غیر اخلاقی از سوی دانشگاهیان و زیاده‌روری اخلاقی از طرف بررسی‌کنندگان و داوران، سرقت‌های علمی و حق مالکیت معنوی، تعارض منافع و غیره از جمله مواردی هستند که باید مورد موشکافی قرار گیرند و کمیته‌ها مسؤولیت خویش را در قبال آنها بازسناسایی کنند. از سوی دیگر آگاه‌سازی بیش‌تر دانشگاهیان نسبت به ارزش‌های اخلاق در پژوهش، هشدارهای لازم، تصمیم‌گیرهای به موقع و دفاع از حقوق تضییع شده از مواردی هستند که می‌باید از سوی متولیان اخلاق در پژوهش با جدیت پی‌گیری شوند. مدیریت دانشگاهی می‌بایست با پاسداشت ارزش‌های دانشگاهی و حفظ حرمت‌ها و دفاع از موازین اخلاقی در پژوهش‌ها، توجه اعضای هیأت علمی را نسبت به این مقوله مهم معطوف سازد و از دامن زدن به فرو ریختن مرزهای ارزشی به طور جدی پیشگیری نماید.

دکتر سعید آصف زاده

سر دبیر